

University of Groningen

De invloed van Europese verzorgingsstaten op financiële overdrachten binnen families

Schenk, N.; Dykstra, P.A.; Maas, I.

Published in:
Mens en Maatschappij

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2009

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Schenk, N., Dykstra, P. A., & Maas, I. (2009). De invloed van Europese verzorgingsstaten op financiële overdrachten binnen families: een benadering op microniveau. *Mens en Maatschappij*, 84(3), 249-278.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De invloed van Europese verzorgingsstaten op financiële overdrachten binnen families

Een benadering op microniveau

Niels Schenk, Pearl Dykstra en Ineke Maas¹

Summary

The role of European welfare states in intergenerational monetary transfers: A micro-level perspective

This article integrates sociological and economical theory to provide a comprehensive explanation for why parents send money to particular children, and tests more explicit hypotheses on how differences in welfare state provisions can explain divergent patterns between countries. The spending on various welfare domains as a percentage of Gross Domestic Product is used to determine whether intergenerational solidarity is shaped by welfare state provisions. We use data from the Survey of Health and Retirement in Europe (SHARE) to analyse the influence of welfare state provisions on the likelihood of intergenerational transfers in ten European countries. The results indicate that parental resources and reciprocity expectations as well as children's needs are important determinants of monetary transfers. Although differences between countries are found, they do not seem to justify the distinct division between "the three worlds of welfare" often used in sociological work.

I. Inleiding

Verschillen in financiële overdrachten van ouders naar volwassen kinderen tussen landen worden vaak verklaard door te wijzen op verschillen in de generositeit van verzorgingsstaten. Globaal gezien komen de patronen in overdrachten van ouders naar kinderen op macroniveau overeen met generositeitverschillen in verzorgingsregimes (Albertini, Kohli & Vogel, 2007). De inhoudelijke benadering die voor het benoemen van deze generositeitverschillen meestal wordt gebruikt, is Esping-Ander-

sens (1990) *Three worlds of welfare capitalism*. In alle landen wordt – ongeacht verzorgingsregime – gevonden dat intergenerationele overdrachten bijna altijd van ouders naar kinderen stromen en niet in omgekeerde richting (Attias-Donfut, Ogg & Wolff, 2005; Kohli, 1999). In Zuid-Europese landen zijn er vaak minder, maar wel hogere overdrachten dan in Noord-Europese landen (Albertini e.a., 2007). Hiertussenin zitten landen zoals Nederland, Frankrijk en Duitsland.

In het overgrote deel van de studies waarin cross-nationale verschillen in overdrachten worden verklaard in termen van verschillen tussen verzorgingsregimes, wordt niet gecontroleerd voor verschillen in bevolkingssamenstelling. Onderzoek waarin dit wel wordt gedaan, houdt alleen rekening met kenmerken van ouders, zoals inkomen, opleidingsniveau en gezondheid. Ook wanneer voor deze kenmerken van ouders wordt gecontroleerd, worden aanzienlijke verschillen tussen landen gerapporteerd in de frequentie van intergenerationele overdrachten (Albertini e.a., 2007; Attias-Donfut e.a., 2005). Naar onze mening vormt het gegeven dat verschillen overeind blijven na controle voor individuele kenmerken van de ouders geen sluitend bewijs voor een eventuele invloed van verzorgingsregimes. In dit artikel beogen we meer inzicht te verwerven in de mogelijke verklaring van landenverschillen in intergenerationele overdrachten door op drie punten bij te dragen aan de bestaande literatuur.

Ten eerste houdt eerder sociologisch onderzoek er onvoldoende rekening mee dat overdrachten afhankelijk zijn van de relatie tussen ouders en kinderen. Het is daarom van belang om kenmerken van zowel de ouders als de kinderen in de verklarende modellen op te nemen. Bovendien is het heel waarschijnlijk dat de overwegingen van ouders om volwassen kinderen al dan niet financieel te steunen, afhankelijk zijn van de aanwezigheid van eventuele andere kinderen of familieleden. Modellen waarbij rekening wordt gehouden met kenmerken van alle direct betrokken familieleden, zowel verstrekkers als ontvangers van giften, zouden een meer compleet beeld moeten geven van de determinanten van intergenerationele financiële overdrachten (Becker, 1974). In de economische literatuur wordt weliswaar vaker een dyadische benadering gehanteerd, maar niet-economische factoren worden zelden in de verklarende modellen meegenomen. Een uitzondering wordt gevormd door de onderzoeken van McGarry (1999) en Schoeni (1997), die de gezondheid van zowel ouders als kinderen in de analyse betrekken. Uit hun onderzoek blijkt dat volwassen kinderen een toenemende kans hebben op een financiële overdracht naarmate de gezondheid van hun ouders beter is. Bij de kinderen wordt het omgekeerde gevonden: hoe slechter de gezondheid van het kind, des te groter de kans op een overdracht. Het enige ons bekende artikel dat een aanpak gebruikt zoals wij ons ook

ten doel stellen, waarin de aandacht uitgaat naar economische en niet-economische kenmerken van zowel ouders als kinderen, is uitsluitend gebaseerd op gegevens uit de Verenigde Staten (Berry, 2008).

Ten tweede kiezen wij ervoor om af te wijken van de gebruikelijke procedure waarin clusters van landen als representanten van verzorgingsregimes worden beschouwd. Het nadeel van die procedure is immers dat verschillen binnen clusters worden versluierd. Kasza (2002) heeft aangetoond dat landen verschillende posities binnen een bepaald cluster kunnen innemen afhankelijk van het beleidsdomein dat wordt bestudeerd. Onderzoek naar intergenerationele overdrachten gebruikt vaak de typologie zoals ontwikkeld door Esping-Andersen (1999), waarin socialistische, liberale en conservatieve verzorgingsregimes worden onderscheiden. Een nadeel van deze typologie is dat er geen apart regime voor Zuid-Europese landen wordt onderscheiden. Wanneer er in Europees perspectief wordt gekeken naar intergenerationele overdrachten, komen de Zuid-Europese landen juist naar voren als landen waar deze overdrachten het minst vaak plaatsvinden (Albertini e.a., 2007). Problematisch is verder dat Esping-Andersen (1999) heeft voorgesteld om zijn typologie aan te passen waar het beleid ten aanzien van families betreft. België en Frankrijk, die gewoonlijk tot het conservatieve cluster worden gerekend, vormen in dat geval een apart cluster. Klaarblijkelijk lopen de meningen uiteen over hoe het beste recht gedaan kan worden aan de verschillen in verzorgingsregimes tussen landen. Wellicht is in recent vergelijkend onderzoek ook om deze reden ervoor gekozen om landen apart op te nemen en niet als onderdeel van een bepaald cluster (Kalmijn & Saraceno, 2008). Wij volgen deze aanpak.

Ten derde levert het vinden van overeenkomsten tussen patronen van overdrachten op macroniveau en soorten verzorgingsstaten geen onomstotelijk bewijs voor een verband tussen deze twee. Dit bewijs kan alleen verkregen worden door op het individuele niveau te toetsen in hoeverre er een verband bestaat tussen steun vanuit de verzorgingsstaat en financiële overdrachten. Hiervoor is het noodzakelijk om specifieke hypothesen te formuleren die voorspellen hoe een verzorgingsregime invloed heeft op de waarschijnlijkheid dat ouders hun volwassen kinderen financieel bijstaan en op de waarschijnlijkheid dat volwassen kinderen financiële hulp van hun ouders ontvangen (Tesch-Römer & Von Konradowitz, 2006). Vanuit de ouders gezien gaat het om de mate waarin de overheid financiële ruimte biedt om te geven. Vanuit de volwassen kinderen gezien gaat het om de mate waarin de overheid voorziet in hun financiële behoeften.

Ons theoretische model is gebaseerd op inzichten vanuit zowel de economische als de sociologische literatuur (Künemund & Rein, 1999). Het richt zich op kenmerken van zowel ouders als volwassen kinderen en

verklaart waarom kinderen financiële giften ontvangen van hun ouders. We veronderstellen dat financiële overdrachten afhankelijk zijn van de *hulpbronnen* van de ouders en de *behoeften* van het kind. Verder veronderstellen we dat *verwachte reciprociteit* de kans op financiële overdrachten vergroot, terwijl *alternatieve bestedingen* die kans verminderen. Tot slot verwachten wij, zoals hiervoor is aangegeven, dat de mate waarin ouders hun hulpbronnen inzetten of reageren op de behoeften van hun kinderen afhankelijk is van *overheidssteun*. De hypothesen over de invloed van overheidssteun baseren we op verschillen tussen landen met betrekking tot de generositeit van verschillende verzorgingsstaatvoorzieningen.

De eenheid van analyse is de relatie tussen een ouderpaar en een kind. Aldus veronderstellen wij dat de beslissing van ouders om een kind te steunen in samenspraak wordt genomen en niet door een individuele ouder. De volgende onderzoeksvragen zullen worden beantwoord: Welke kenmerken van ouders zijn van invloed op de kans dat zij hun kinderen een financiële of materiële gift geven? Welke kenmerken van kinderen zijn van invloed op de kans dat zij een financiële of materiële gift van hun ouders ontvangen? In hoeverre blijven verschillen tussen landen in de frequentie van financiële overdrachten zichtbaar wanneer rekening wordt gehouden met de kenmerken van de ouders en de kinderen in deze landen? Als laatste vragen we in hoeverre verschillen in de generositeit van verzorgingsstaatvoorzieningen tussen landen van invloed zijn op de kansen op financiële overdrachten in de verschillende landen.

2. Het model

2.1 Behoeften

Social interaction theory benadrukt het belang van het gelijktijdig opnemen van eigenschappen van ouders en kinderen in verklarende modellen van financiële overdrachten (Becker, 1974). Aan ouders worden altruistische motieven toegeschreven. Ouders zijn begaan met de financiële positie van hun kinderen. Aangenomen wordt dat ouders vanuit altruistische motieven hun noodlijdende kinderen steunen wanneer zij daartoe de mogelijkheid hebben. Altruïsme voorspelt waarschijnlijk niet alle gedrag in ouder-kindinteracties, maar wel is aangetoond dat kinderen die in een slechtere economische situatie verkeren dan hun broers of zussen een grotere kans hebben op het ontvangen van financiële steun (Altonji, Hayashi & Kotlikoff, 1997; McGarry, 1999). Volwassen kinderen die economische tegenspoed ondervinden, zouden dus een grotere kans moeten hebben op ouderlijke steun. Wij verwachten dan ook dat kinderen die student of werkloos zijn, een grotere kans hebben op financiële overdrachten dan kinderen met een betaalde baan.

Eerder onderzoek heeft aangetoond dat behoeften eveneens verschillen tussen bepaalde levensfasen (Cooney & Uhlenberg, 1992). Volwassen kinderen die zelf jonge kinderen hebben, hebben meer behoeften dan kinderlozen (Eggebeen & Hogan, 1990). Wij verwachten dan ook dat het hebben van jonge kinderen de kans op financiële overdrachten vergroot. Volwassen kinderen die nog bij hun ouders wonen, ontvangen minder vaak grote geldbedragen of waardevolle goederen dan volwassen kinderen die het ouderlijk huis hebben verlaten (Rosenzweig & Wolpin, 1993). Huishoudelijke goederen, die een vorm van – indirecte – financiële steun zijn, kunnen immers door alle bewoners worden benut. Wij verwachten dan ook dat thuiswonende kinderen een kleinere kans hebben op een financiële overdracht dan zelfstandig wonende kinderen. Bij de uitwonende kinderen maken we een onderscheid tussen degenen die recent het ouderlijk huis hebben verlaten en degenen die dit langer geleden hebben gedaan. De eerste groep zal waarschijnlijk meer problemen hebben om financieel rond te komen, aangezien zij nog aan het investeren zijn in hun zelfstandigheid. Wij verwachten dan ook dat kinderen die recent het ouderlijk huis hebben verlaten, een grotere kans hebben op een financiële overdracht van hun ouders.

2.2 Hulpbronnen

Zoals eerder is aangegeven, gaan wij er in dit artikel vanuit dat altruïstische motieven ten grondslag liggen aan de financiële steun van ouders aan hun volwassen kinderen. Ouders nemen de situatie van hun kinderen ter harte. Het is echter wel noodzakelijk dat de ernst van de situatie van het kind zwaarder weegt dan de eventuele zorgen die de ouders over hun eigen inkomen hebben (Becker, 1974). In overeenstemming met deze gedachte blijkt uit onderzoek dat minder welvarende ouders hun kinderen minder vaak financieel steunen (Albertini e.a., 2007; Berry, 2008; McGarry, 1999). Wij verwachten dan ook dat kinderen van meer welvarende ouders een grotere kans hebben op een financiële overdracht dan kinderen van minder welvarende ouders.

2.3 Verwachte reciprociteit

Als het ontvangen van financiële overdrachten door kinderen volledig verklaard zou kunnen worden door de altruïstische motieven van ouders, dan zou het opnemen van de inkomens van de ouders en van de kinderen in het model afdoende zijn. Dit is echter niet te verwachten: altruïstische motieven zijn een belangrijke maar onvolledige verklaring voor financiële overdrachten (Cox, 2003). Beslissingen over het wel of niet verlenen van financiële steun worden ook beïnvloed door verwach-

tingen van toekomstige reciprociteit (Cox, 1987). Ouders kunnen daarom een voorkeur hebben voor het steunen van die kinderen die in de toekomst hen het meest waarschijnlijk zullen steunen.

Geografische nabijheid vergemakkelijkt de uitwisseling van praktische steun (De Jong Gierveld & Fokkema, 1998; Litwak & Kulis, 1987). Allereerst vermindert een kleine reisafstand de kosten van steunverlening. Ouders die hulpbehoevend worden, kunnen de meeste praktische steun verwachten van de kinderen die het dichtstbij wonen. Natuurlijk speelt ook een rol dat volwassen kinderen die dicht bij hun ouders wonen meer contact met hen hebben (Van Gaalen, Dykstra & Flap, 2008), waardoor ouders en kinderen beter op de hoogte zijn van elkaars noden. Beide redeneringen brengen ons tot de hypothese dat kinderen die dicht bij hun ouders wonen, een grotere kans hebben op het ontvangen van financiële steun dan kinderen die verder weg wonen.

Het verlenen van steun aan eigen kinderen is een meer zekere investering dan het verlenen van steun aan stiefkinderen. Wederkerige steunverlening door stiefkinderen is minder vanzelfsprekend dan die door eigen kinderen. De betrokken stiefouders moeten mogelijk concurreren om aandacht, tijd en energie met de biologische ouders van de stiefkinderen. Als er een echtscheidingsgeschiedenis is, is de toekomst van de relatie van de stiefouder met stiefkinderen onzekerder. De kans op echtscheiding is immers groter onder eerder-gescheidenen dan onder niet-gescheidenen (Haskey, 1996; Janssen, De Graaf & Kalmijn, 1999).

Ook vanuit een evolutionair perspectief bezien hebben mensen meer belang bij het investeren in hun eigen genen. In de biologie wordt dit *inclusive fitness* genoemd (Hamilton, 1964). In lijn met het voorafgaande toont onderzoek aan dat stiefouders minder steun verlenen aan hun stiefkinderen dan biologische ouders aan hun biologische kinderen (Whyte, 1994). Op basis van de voorafgaande overwegingen verwachten wij dat volwassen kinderen met alleen biologische ouders een grotere kans hebben op het ontvangen van financiële overdrachten dan wanneer zij ook een stiefouder hebben.

Binnen families vervullen vrouwen vaak de rol van *kinkeeper* (Rosenthal, 1985). Ze zijn vaker dan mannen degenen die afspraken maken, overige familieleden op de hoogte houden van elkaars welbevinden enzovoort. Dochters verlenen over het algemeen meer huishoudelijke en persoonlijke hulp aan bejaarde ouders dan zoons (Cloïn & Hermans, 2006; Dwyer & Coward, 1991). De ongelijke inzet van mannen en vrouwen bij informele zorg wordt onder andere toegeschreven aan de veronderstelde grotere expertise onder vrouwen voor het verrichten van zorgtaken en aan hun geringere participatie op de arbeidsmarkt. Uitgaande van een geslachtsspecifieke taakverdeling waarbij toekomstige zorg eerder van dochters dan van zoons te verwachten is, formuleren we

de hypothese dat ouders vaker hun dochters financieel zullen bijstaan dan hun zoons.

2.4 Alternatieve bestedingen

Het is redelijk om te veronderstellen dat ouders in hun beslissing om financiële steun te verlenen andere mogelijke ontvangers in ogenschouw nemen. De kans dat een volwassen kind een financiële of materiële gift ontvangt, zal worden beïnvloed door de aanwezigheid van andere familieleden.

De samenstelling van hedendaagse families is onderhevig aan veranderingen onder invloed van recente demografische ontwikkelingen. Een voorbeeld betreft de komst van zogenaamde bonenstaakfamilies, waarbij meerdere generaties tegelijkertijd in leven zijn maar slechts weinig leden per generatie tellen (Harper, 2006; Saraceno, 2008; Uhlenberg, 1993; Walker, 1996). In families bestaande uit meer dan twee generaties, zitten middelste generaties gevangen tussen oudere en jongere generaties die mogelijk steun nodig hebben. Hoewel er, zoals eerder is aangegeven, gemiddeld meer steun van oudere naar jongere generaties vloeit dan andersom, kunnen binnen één familie oudere en jongere generaties wel concurreren om steun. Grundy en Henretta (2006) beschrijven verschillende patronen van steunverlening in families die uit meer dan twee generaties bestaan: families waarin de middelste generatie prioriteit geeft aan één generatie boven de andere, en families waarin jongere en oudere familieleden beiden steun ontvangen. Wij verwachten dat volwassen kinderen een kleinere kans hebben op financiële overdrachten wanneer de ouders kleinkinderen en nog levende ouders hebben.

De levensomstandigheden van de ouders zelf figuren niet in de bovenstaande hypothesen. Ouders die te kampen hebben met een slechte gezondheid hebben over het algemeen meer kosten dan gezonde ouders. Zij zullen dan ook minder financiële middelen hebben om aan de kinderen over te dragen (McGarry, 1999; Schoeni, 1997). Wij verwachten dat wanneer minstens een van de ouders in slechte gezondheid verkeert, de kinderen een kleinere kans hebben op financiële overdrachten.

2.5 Verzorgingsstaatsregime

Ons theoretische model houdt rekening met eigenschappen van zowel ouders als kinderen. De hypothesen over de invloed van verzorgingsstaatsregimes betreffen dan ook beide generaties. De wijze waarop beleid de financiële posities van beide partijen beïnvloedt, brengen we eerst in kaart. Vervolgens beschrijven we mogelijke invloeden van beleid op financiële overdrachten.

De klassieke aanname in debatten over de verzorgingsstaat is dat overheidszorg de informele zorg door families verdringt (Etzioni, 1993; Wolfe, 1989). De *crowding-out* of verdringingshypothese stelt dat familie-steun aan hulpbehoevenden wordt overgenomen door de verzorgingsstaat in landen waar deze genereus is (Künemund & Rein, 1999). In landen met royale sociale vangnetten zou de familie geen steun verlenen aan mensen in financiële nood (Attias-Donfut, e.a., 2005). Empirische ondersteuning voor de verdringingshypothese ontbreekt echter. Onderzoekers rapporteren zelfs dat royale verzorgingsstaatvoorzieningen gepensioneerd ouders de financiële ruimte verschaffen om hun volwassen kinderen financieel bij te staan (Künemund, 2008; Künemund & Rein, 1999; Motel-Klingebiel, Tesch-Römer & Von Kondratowitz, 2005). Deze schijnbare tegenstelling tussen verwachtingen en resultaten is wellicht toe te schrijven aan de enigszins beperkte invulling van overheidssteun. Onderzoek naar de verdringingshypothese heeft slechts aandacht gehad voor pensioenvoorzieningen en ouderenzorg. Overdrachten vanuit de overheid naar andere leeftijdsgroepen zijn niet in ogenschouw genomen. In dit artikel gaan wij dan ook na in hoeverre de verdringingshypothese wordt bevestigd wanneer rekening wordt gehouden met het gegeven dat zowel ouders als kinderen ontvangers van overheidssteun kunnen zijn.

Vanuit de positie van het kind bezien is te verwachten dat hoe royaler de steun vanuit verzorgingsstaten is, des te minder behoefte kinderen hebben aan financiële en materiële giften van hun ouders. Rosenzweig en Wolpin (1994) hebben aangetoond dat volwassen kinderen minder financiële steun ontvangen van hun ouders als de overheid hen financieel bijstaat. Onze hypothesen over overheidssteun aan kinderen zijn conform het verdringingsprincipe. Ten eerste verwachten wij dat werkloze kinderen in landen met royale werkloosheidsuitkeringen minder kans hebben op financiële overdrachten van ouders dan werkloze kinderen in landen met soberdere werkloosheidsvoorzieningen. Ten tweede verwachten wij dat volwassen kinderen die zelf kleine kinderen hebben, een kleinere kans hebben op een financiële overdracht van hun ouders in landen met genereuze voorzieningen voor kinderopvang dan in landen met meer sobere kinderopvangvoorzieningen.

Vanuit de positie van de ouders bezien komt men tot de tegenovergestelde verwachting. Eerder onderzoek heeft gesuggereerd dat royale pensioenvoorzieningen hun weg vinden naar volwassen kinderen in de vorm van financiële overdrachten (Kohli, 1999; Reil-Held, 2006). Wij verwachten dan ook dat volwassen kinderen in landen met royale pensioenvoorzieningen een grotere kans hebben op het ontvangen van een financiële overdracht wanneer ten minste een van de ouders gepensioneerd is. Deze hypothese is tegengesteld aan het verdringingsprincipe.

Tabel 1 toont voor de Europese landen in onze analyses, een overzicht van kinderopvangvoorzieningen, werkloosheidsuitkeringen en pensioenen, gerangschikt naar generositeit. De gegevens over kinderopvangvoorzieningen zijn ontleend aan Saraceno en Keck (2008). Ze betreffen het gemiddelde aantal weken beschikbare kinderopvang voor kinderen onder de drie jaar, gebaseerd op de landelijke capaciteit in 2003. Beschikbare kinderopvang voor jonge kinderen is een indicator van de mate waarin overheden ernaar streven om het ouders mogelijk te maken via betaald werk een eigen inkomen te verwerven. Een voordeel van deze maat is de goede vergelijkbaarheid tussen landen. Cijfers over ouder-schapstoelagen en kindertoelagen zijn veel moeilijker te standaardiseren omdat landen sterk verschillen in de mate waarin wordt gedifferentieerd naar gezinssamenstelling (Bradshaw & Finch, 2002). De toeslagen voor eenoudergezinnen zijn bijvoorbeeld aanzienlijk generieuzer in Zwe-

Tabel 1 Rangorde van landen naar generositeit van verschillende verzorgingsstaatvoorzieningen in 2004 (behalve kinderopvangvoorzieningen, gebaseerd op 2003)

	Kinderopvangvoorzieningen¹	Werkloosheid²	Pensioenen²
<i>Meest genereus</i>	België (57 weken)	Zweden (3,5%)	Denemarken (3,7%)
	Denemarken (56 weken)	Duitsland (2,8%)	Zweden (2,9%)
	Frankrijk (43 weken)	Frankrijk (2,1%)	Oostenrijk (2,9%)
	Zweden (41 weken)	België (2,0%)	Duitsland (2,1%)
	Nederland (24 weken)	Italië (1,9%)	België (2,0%)
	Duitsland (10 weken)	Oostenrijk (1,6%)	Frankrijk (1,6%)
	Spanje (10 weken)	Denemarken (1,4%)	Nederland (1,2%)
	Oostenrijk (9 weken)	Nederland (1,2%)	Griekenland (1,1%)
	Italië (7 weken)	Spanje (1,1%)	Spanje (0,8%)
<i>Minst genereus</i>	Griekenland (7 weken)	Griekenland (0,5%)	Italië (0,7%)

1 Rangorde gebaseerd op kinderopvangvoorzieningen voor kinderen onder drie jaar oud, de getallen tussen haakjes geven aan hoeveel weken kinderopvang er bij een gemiddeld inkomen wordt vergoed (Saraceno & Keck, 2008).

2 Uitgaven per voorziening als percentage van Bruto Nationaal Product in 2004. Bron: (Eurostat, 2008).

den dan in Oostenrijk, terwijl die voor tweeoudergezinnen van eenzelfde niveau zijn. De gegevens over werkloosheidsuitkeringen en pensioenen zijn ontleend aan de Eurostat-database (Eurostat, 2008) en zijn gepresenteerd als percentage van het Bruto National Product (BNP) in 2004.

De tabel toont dat de rangorde van landen over de drie verschillende verzorgingsdomeinen niet dezelfde is. Hiermee wordt onderstreept dat rekening moet worden gehouden met verschillen in generositeit tussen

domeinen en tussen jonge en oudere ontvangers van overheidssteun. Bij het formuleren van hypothesen nemen we Nederland als referentiecategorie. Wij verwachten dat volwassen kinderen in Nederland die zelf jonge kinderen hebben, een grotere kans hebben op een financiële overdracht van hun ouders dan volwassen kinderen uit België, Denemarken en Frankrijk, maar een kleinere kans dan volwassen kinderen in Oostenrijk, Italië en Griekenland. Wanneer kinderen werkloos zijn, verwachten wij dat vooral kinderen in Zweden en Duitsland een kleinere kans hebben overdrachten te ontvangen dan kinderen in Nederland. Als laatste verwachten wij dat volwassen kinderen met gepensioneerde ouders een grotere kans hebben op steun wanneer zij in Denemarken of Zweden wonen dan wanneer zij in Nederland wonen.

3. Methode

3.1 Steekproef

De gegevens zijn afkomstig van de eerste ronde van het Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE), verzameld in 2004. Voor onze analyses gebruikten wij versie 2.01 van de data (Börsch-Supan & Jürges, 2005). SHARE is uitgevoerd onder een steekproef van personen van 50 jaar en ouder in een aantal Europese landen. Niet alle landen hebben dezelfde methode van steekproeftrekking gehanteerd. In sommige landen zijn huishoudenssteekproeven genomen, in andere personensteekproeven. In alle gevallen werd aan alle leden van het huishouden die 50 jaar of ouder waren, gevraagd of ze wilden meedoen aan het onderzoek. De dataset betreft dus beide ouders van het kind, mits beiden nog in leven waren en zij beiden wilden meewerken aan het onderzoek. De gemiddelde respons op het niveau van huishouden was 55 procent. In onze analyses gebruikten wij de gegevens van Nederland, België, Oostenrijk, Duitsland, Frankrijk, Zweden, Denemarken, Spanje, Italië en Griekenland. Wij maakten geen gebruik van de gegevens van twee landen die wel aanwezig zijn in de SHARE-dataset. Zwitserland gebruikten wij niet vanwege ontbrekende informatie op cruciale variabelen. Data uit Israël werden niet gebruikt vanwege het ontbreken van relevante gegevens over de inrichting van de verzorgingsstaat. Het totale aantal kinderen dat wij in ons model gebruikten, is 32.758; zij behoren tot 17.050 ouderparen. Het aantal ouders per land verschilt van 947 in Denemarken tot 2006 in België.

Tijdens het interview werd aan de hoofdrespondent gevraagd om gedetailleerde informatie over maximaal vier kinderen te geven. Wanneer deze respondent meer dan vier kinderen had, werden eerst de kinderen boven de 18 geselecteerd. In het geval dat er meer dan vier

kinderen boven de 18 waren, werden de kinderen geselecteerd die het dichtstbij woonden. Als deze selectie nog steeds meer dan vier kinderen bevatte omdat kinderen op dezelfde afstand van de ouders woonden, werden de oudsten geselecteerd. Wanneer ook deze procedure geen uitsluitsel gaf, werd een willekeurig kind geselecteerd. De mogelijkheid bestaat dat het aantal financiële overdrachten hoger is dan gerapporteerd omdat er maar vier kinderen konden worden geselecteerd. In de dataset heeft echter slechts 4 procent van de respondenten meer dan vier kinderen. Dit aantal varieert tussen landen van 1,3 procent in Griekenland tot 6,2 procent in Spanje. De analyses zijn beperkt tot kinderen van boven de 18 jaar.

3.2 Meetinstrumenten

Financiële overdrachten zijn vastgesteld aan de hand van de vraag: 'Gedeelte huisvesting of voedsel niet meegerekend, hebt u [of uw man/vrouw/partner] financiële of materiële hulp aan iemand (in uw huishouden of daarbuiten) gegeven voor een bedrag van 250 euro of hoger in de afgelopen twaalf maanden?' Maximaal drie personen konden worden genoemd, waaronder kinderen. Indien een of meer kinderen werden genoemd, werden hun achtergrondgegevens achterhaald via de geselecteerde maximaal vier kinderen. Op die manier werd het mogelijk om in onze analyses eigenschappen van zowel ouders als kinderen op te nemen.

Informatie over de arbeidssituatie en levensfase is gebruikt om de *behoeften* van het kind te bepalen. Helaas bleek het niet mogelijk te zijn om de financiële situatie van de kinderen af te lezen, omdat deze informatie ontbrak. We hebben de arbeidssituatie als indicator gehanteerd om de financiële status zo dicht mogelijk te benaderen. Drie dummyvariabelen zijn gecreëerd: of het kind (a) werkloos is, (b) student is, of (c) zorg draagt voor huis of gezin. Kinderen met een deeltijd- of voltijdbaan vormen de referentiecategorie. Kinderen die gepensioneerd, langdurig ziek en/of gehandicapt zijn (3 procent van het totale aantal kinderen), zijn uit de analyses weggelaten om het aantal dummyvariabelen te beperken. Niet-gerapporteerde analyses toonden aan dat het niet meenemen van deze kinderen onze resultaten niet beïnvloedde. Verder is een dummyvariabele gemaakt die aangeeft of het kind 'recent', dat wil zeggen in de afgelopen drie jaar, het ouderlijk huis heeft verlaten. Daarnaast is er een dummyvariabele voor het al dan niet bij de ouders inwonen van het kind.

Verschillende indicatoren voor *hulpbronnen* van de ouders zijn meegenomen. Hun financiële situatie is gemeten aan de hand van de vraag of zij moeite hebben om de touwtjes aan elkaar te knopen. Hoewel een

directe meting van het ouderlijk inkomen beschikbaar was, hebben we die niet gehanteerd vanwege het hoge aantal ontbrekende waarden. We geven ook om inhoudelijke redenen de voorkeur aan de vraag over het kunnen rondkomen omdat het inzicht geeft in de mate waarin er financiële ruimte is om kinderen te steunen. Twee dummyvariabelen geven aan of ouders (a) moeite hebben om rond te komen of (b) eenvoudig kunnen rondkomen. De middengroep van ouders die redelijk eenvoudig kunnen rondkomen vormt de referentiecategorie. De arbeidssituatie van de ouders is gemeten met behulp van twee dummyvariabelen. De eerste variabele meet in het geval van twee levende ouders, of één of twee ouders werk hebben, en in het geval één ouder nog in leven is, of betrokkene een baan heeft. De tweede variabele meet of een van de twee, of de alleenstaande ouder, gepensioneerd is. In het geval van twee ouders vormen situaties waarbij beide ouders werkloos zijn, zorg dragen voor huis of gezin, of ernstig ziek zijn de referentiecategorie. Wanneer het kind een alleenstaande ouder heeft, vormen deze alleenstaande ouders als zij werkloos zijn, zorg dragen voor huis of gezin, of ernstig ziek zijn de referentiecategorie.

Drie indicatoren voor *verwachte reciprociteit* zijn meegenomen. De eerste betreft de afstand tot de ouders, gemeten met behulp van dummyvariabelen die aangeven of het kind binnen één kilometer (referentiecategorie), 25 kilometer, of 25 kilometer of meer van zijn of haar ouders woont. De categorie binnen één kilometer omvat ook kinderen die in hetzelfde gebouw als hun ouders wonen. De tweede betreft een dummyvariabele die aangeeft of één van de ouders een stiefouder is; in de data is een biologische ouder altijd aanwezig. De derde indicator is geslacht, een dummyvariabele die aangeeft of het kind een vrouw is.

Alternatieve bestedingen zijn als volgt bepaald. De generationele structuur van de familie is gemeten aan de hand van dummyvariabelen, namelijk of (a) de ouders een of meer nog levende ouders hebben (grootouders van het kind), (b) de ouders kleinkinderen van andere kinderen hebben dan het kind in de analyses, en (c) een interactie tussen de variabelen (a) en (b) die aangeeft dat zowel (a) als (b) waar zijn. De referentiecategorie wordt gevormd door ouders zonder eigen ouders en kleinkinderen – uitgezonderd de kleinkinderen die behoren bij het kind in de analyses. De gezondheid van de ouders is vastgesteld aan de hand van zelfrapportage op een vijfpuntsschaal. Een dummyvariabele geeft aan dat ten minste een van de ouders in het huishouden een slechte of zeer slechte gezondheid heeft.

Tot slot is voor enkele kenmerken van ouders en kinderen *gecontroleerd*. Een daarvan is het opleidingsniveau van de ouders, gemeten met de *International Standard Classification of Education* (versie 1997). Drie niveaus zijn onderscheiden: (a) laag (geen opleiding, alleen basisschool of niet

hoger dan mavo/vmbo), (b) gemiddeld (vergelijkbaar met afronding van havo/vwo of een mbo-opleiding, de referentiecategorie) en (c) hoog (vergelijkbaar met afgeronde opleiding op hbo of wo-niveau). Hoewel het opleidingsniveau van beide ouders bekend was, hebben we uitsluitend rekening gehouden met het opleidingsniveau van de hoogst opgeleide ouder omdat de niveaus van beide ouders redelijk hoog met elkaar correleren ($r = 0,60$). Ouders waarvan het opleidingsniveau onbekend was (minder dan 1%) hebben we buiten de analyses gehouden. Een volgende controlevariabele is of de ouders nog steeds een koppel vormden, of dat ze gescheiden waren. Tot slot hebben we gecontroleerd voor de leeftijd van het kind (gecentreerd op het gemiddelde in de analyses).

3.3 Analyses

In de analyses modelleerden wij de relatie tussen ouders en kinderen. Zoals eerder is aangegeven, gaan we ervan uit dat de beslissing om een volwassen kind financieel te steunen door beide ouders wordt genomen. Wij gebruiken multiniveaumodellen met randomeffecten op het niveau van de ouders om er rekening mee te houden dat meerdere van hun kinderen in de analyses betrokken kunnen zijn. Idealiter zou het opnemen van het land van herkomst als derde niveau de meest flexibele manier zijn om hypothesen op landniveau te toetsten. Helaas hadden wij hiervoor te weinig landen tot onze beschikking. In plaats daarvan hanteerden we dummyvariabelen voor de verschillende landen. We toetsten de invloed van verzorgingsstaatsregimes met behulp van interacties tussen de landendummies en de volgende kindkenmerken: heeft kinderen, is werkloos, heeft gepensioneerd ouders. Op deze manier gingen we na of kinderen in bepaalde landen (afhankelijk van het verzorgingsstaatsregime) een grotere of kleinere kans hebben op financiële overdrachten dan kinderen in de referentiecategorie. We verwachtten dat significante interacties een patroon vertonen conform de landenverschillen in tabel 1.

Enkele van de relatieve kansverhoudingen (odds ratio's) die wij later rapporteren zijn groot. De reden is dat het overgrote deel van de kinderen geen overdrachten ontvangt. Ons model voorspelt een gebeurtenis die vrij zelden voorkomt, hetgeen zich in de analyses vertaalt met grote relatieve kansverhoudingen. Opgemerkt moet worden dat de coëfficiënten alleen inzicht geven in de relatieve kansverhouding van het ontvangen van een financiële overdracht van kinderen met en zonder een specifiek kenmerk. De relatieve kansverhoudingen zeggen niets over de absolute kans op het ontvangen van een financiële overdracht. Om de absolute kans toch inzichtelijk te maken, beschrijven we bij de resultaten de wijze waarop het hebben van een bepaalde verzameling van kenmerken de kans op overdrachten beïnvloedt.

Hoewel in ons model rekening is gehouden met verschillen in bevolkingssamenstelling, blijven deze in de analyses onzichtbaar. Vandaar dat we de beschrijving van de resultaten starten met een overzicht van landenverschillen in financiële overdrachten, behoeften, hulpbronnen, reciprociteitsverwachtingen en alternatieve bestedingen.

4. Resultaten

4.1 Beschrijvende analyses

Financiële overdrachten

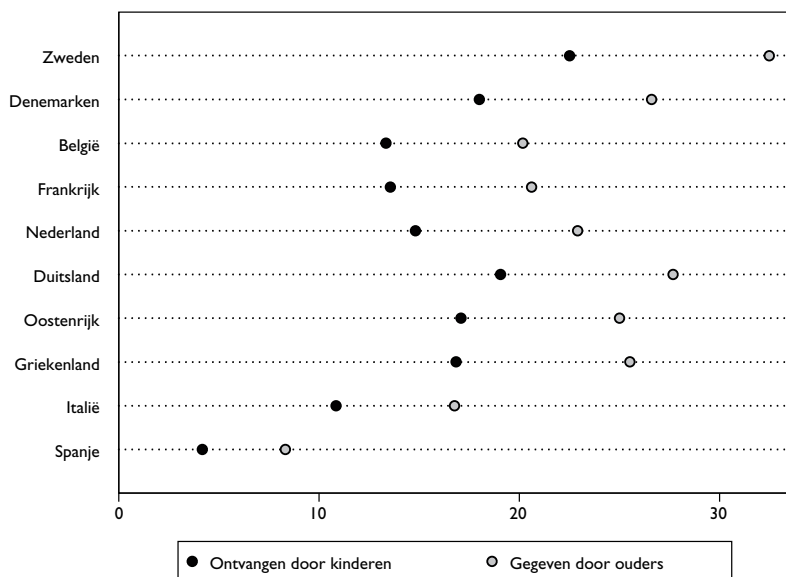
Figuur 1 toont het percentage volwassen kinderen dat financiële of materiële hulp van de ouders heeft ontvangen. De figuur toont ook het percentage ouders dat kinderen heeft gesteund. Aanzienlijke landenverschillen komen naar voren. Kinderen in Spanje hebben veruit de kleinste kans op een financiële overdracht. In het eerstvolgende land (4%), in Italië, is deze kans behoorlijk veel groter (11%). Zweden (23%) zit aan het andere uiterste; hier hebben kinderen de grootste kans op een overdracht. In de tussenliggende landen verschillen de percentages onderling niet sterk. In Frankrijk (14%), Oostenrijk (17%), Nederland (15%), Griekenland (17%), België (13%), Duitsland (19%) en Denemarken (18%) verschillen de percentages niet meer dan 5 procent van elkaar. Het opvallendste land in dit laatste rijtje is Griekenland. Het aantal kinderen dat een gift van de ouders heeft ontvangen is er hoog in vergelijking met de andere Zuid-Europese landen. Opmerkelijk is verder dat het percentage aan overdrachten vooral in Spanje erg laag is. Het verschil met Italië is het kleinst. Italië verschilt echter minder van de overige landen – behalve Duitsland – dan van Spanje.

In studies naar financiële overdrachten is het gebruikelijk om het percentage steunverlenende ouders weer te geven (Albertini e.a., 2007; Attias-Donfut e.a., 2005). Uiteraard zijn de patronen gezien vanuit de ouders vergelijkbaar met die gezien vanuit de kinderen. Opvallend is dat de verschillen tussen de twee percentages groter zijn in de landen waar het aantal kinderen per familie groot is. Het lijkt erop dat wanneer gezinnen groot zijn, ouders sterker geneigd zijn om een beperkt aantal kinderen financieel te steunen. Dit resultaat onderstreept het nut van ons verklarende model aan de hand waarvan een poging wordt gedaan om kenmerken van kinderen te identificeren die hun kansen op steun bepalen.

De resultaten laten verder zien dat het clusteren van landen in een verzorgingsstaattypologie, zoals voorgesteld door Esping-Andersen (1990) en uitgebreid door bijvoorbeeld Albertini e.a. (2007), geen recht

doet aan de variatie tussen landen in financiële overdrachten. De traditionele Zuid-Europese groepering behelst bijvoorbeeld Griekenland, Spanje en Italië. Het clusteren van deze landen zou de onderlinge verschillen, zoals wij die hebben gerapporteerd, verbergen. Bovendien zijn de verschillen van Griekenland en Italië met de andere landen te klein om ze apart te behandelen, terwijl de overeenkomsten net zo groot, zo niet groter zijn.

Figuur 1 Percentages van financiële overdrachten ontvangen door kinderen en gegeven door ouders

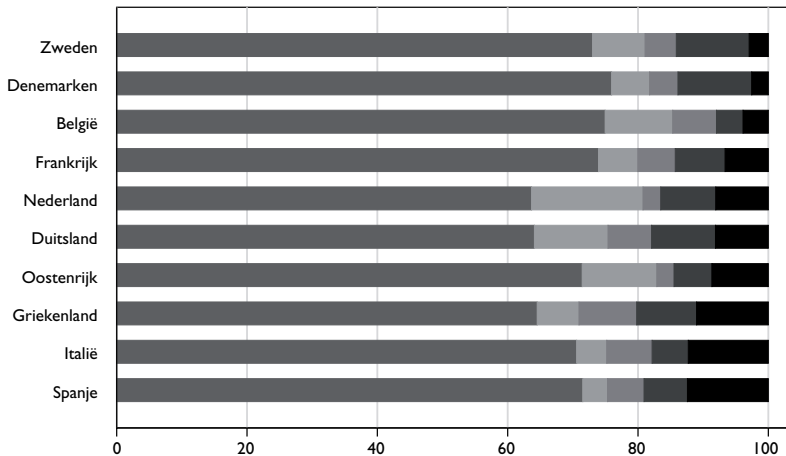

Behoeften

Zoals figuur 2 laat zien, heeft de overgrote meerderheid van de volwassen kinderen een baan. Aan de uitersten staan Griekenland waar 74 procent een baan heeft, en België waar dat 86 procent is. In de figuur zijn grote landenverschillen te zien in de aandelen volwassen kinderen met een deeltijd- en voltijdbaan. Vooral in Nederland en in mindere mate Oostenrijk heeft een groot deel een deeltijdbaan. In onze analyses maken wij geen onderscheid tussen deeltijd- en voltijdwerk. Wij gaan ervan uit dat het hebben van een deeltijdbaan een bewuste keuze is en dat er geen groot onderscheid is tussen de behoeften van mensen met deeltijd- of voltijdwerk. De grootste verschillen tussen landen zitten niet in het aandeel werklozen, maar in het aandeel niet-werkenden. Het laagste aandeel werklozen is te zien in Oostenrijk (3%), het hoogste in Griekenland (9%). Slechts 2 procent is student in België, terwijl dit 9 pro-

cent is voor Zweden en Denemarken. Het aandeel volwassen kinderen dat zorg draagt voor huis en gezin is ongeveer 4 procent in Denemarken, Zweden en België, 8 procent in Oostenrijk, Duitsland, Nederland en Frankrijk, en 11 procent in Griekenland, Italië en Spanje. De percentages volwassen kinderen die zelf kinderen hebben variëren van 50 procent in Griekenland tot 63 procent in België. In Nederland heeft 53 procent zelf kinderen, een percentage dat overeenkomt met dat in de Zuid-Europese landen. Zoals figuur 3 laat zien, woont in Italië, Spanje en Griekenland bijna 30 procent van alle volwassen kinderen in het ouderlijk huis. In Denemarken en Zweden woont 2 procent bij de ouders, terwijl in België, Nederland, Oostenrijk, Nederland en Duitsland ongeveer 10 procent van de volwassen kinderen in het ouderlijk huis woont. Denemarken heeft het laagste aandeel volwassen kinderen dat recent het ouderlijk huis heeft verlaten (3%), Oostenrijk het hoogste (8%).

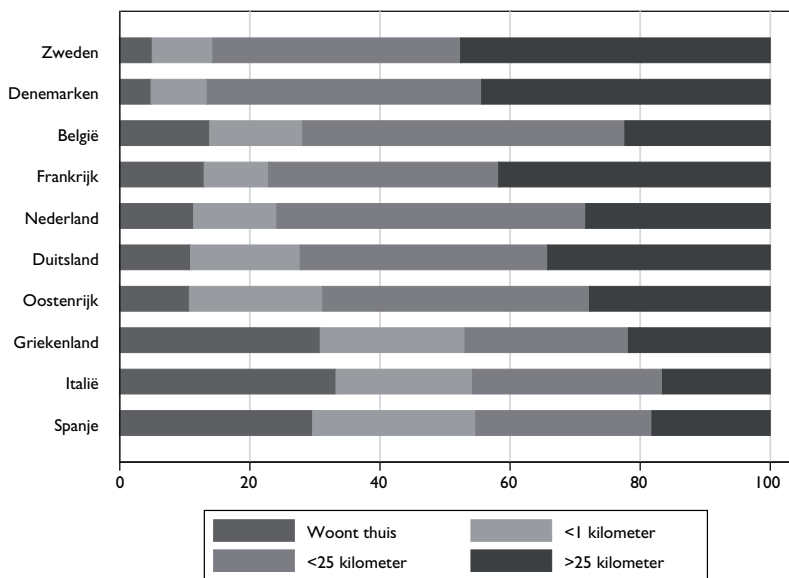
Figuur 2 Arbeidspositie van kinderen per land

Hulpbronnen

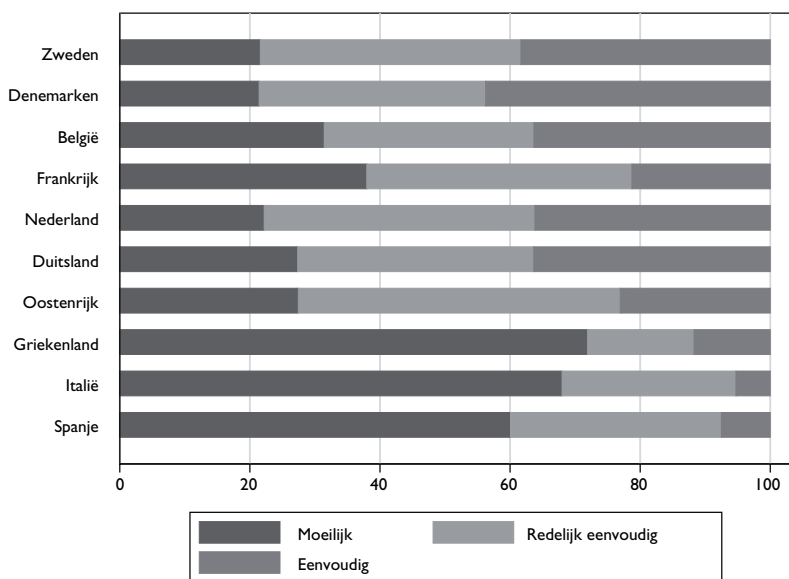
Er is aanzienlijk meer variatie tussen landen in de hulpbronnen van ouders dan in de behoeften van kinderen. Figuur 4 toont de antwoorden op de vraag of de ouders moeite hebben rond te komen. In Griekenland, Italië en Spanje hebben ouderlijke huishoudens veruit de meeste moeite: 60% heeft moeite met rondkomen terwijl slechts 10 procent hiermee helemaal geen moeite heeft. Het verschil met vooral Nederland, Zweden en Denemarken is groot, aangezien in deze landen slechts 20 procent moeite heeft om rond te komen en ongeveer 40 procent hiermee absoluut geen moeite heeft. In Frankrijk, België, Duitsland en Oostenrijk heeft tussen de 23 procent en 38 procent moeite met rondkomen. In België (30%) en vooral Frankrijk (38%) zijn deze percentages, vergeleken met de andere landen, aan de hoge kant.

Figuur 3 Afstand van kinderen tot ouders per land

265

Figuur 4 Mogelijkheden van ouders om rond te komen per land

Tabel 2 gemiddelden van onafhankelijke variabelen per land

	Oostenrijk	Duitsland	Zweden	Nederland	Spanje	Italië	Frankrijk	Dene- marken	Grieken- land	België
Kenmerken van het kind										
Leeftijd	37,76	37,55	37,09	35,73	36,32	36,01	36,51	37,90	36,12	36,79
Geslacht (vrouwelijk=1)	0,50	0,50	0,50	0,50	0,48	0,49	0,49	0,50	0,49	0,49
Heeft stiefouder	0,03	0,08	0,20	0,06	0,02	0,01	0,05	0,15	0,01	0,07
Recent uit ouderlijk huis	0,08	0,05	0,04	0,04	0,07	0,05	0,06	0,03	0,06	0,06
Heeft ten minste één kind	0,60	0,56	0,61	0,53	0,53	0,52	0,60	0,63	0,50	0,63
Kenmerken van de ouders										
Opleiding: Laag	0,28	0,13	0,46	0,51	0,82	0,75	0,44	0,20	0,61	0,43
Middel	0,48	0,58	0,30	0,25	0,08	0,19	0,33	0,44	0,24	0,28
Hoog	0,24	0,29	0,24	0,24	0,09	0,05	0,22	0,36	0,15	0,29
Minstens één ouder gepensioneerd	0,73	0,61	0,58	0,47	0,45	0,64	0,60	0,59	0,52	0,60
Werkende ouder(s)	0,14	0,22	0,35	0,22	0,16	0,14	0,23	0,31	0,16	0,19
Ouders zijn samen	0,55	0,73	0,72	0,76	0,75	0,78	0,62	0,58	0,60	0,67
Ouder(s) in slechte gezondheid	0,11	0,16	0,10	0,06	0,19	0,17	0,14	0,10	0,12	0,10
Heeft kleinkind	0,42	0,41	0,50	0,43	0,43	0,37	0,48	0,49	0,36	0,49
Heeft nog levende ouders	0,15	0,15	0,18	0,17	0,13	0,14	0,26	0,21	0,23	0,20
Heeft zowel kleinkind als ouder(s)	0,04	0,03	0,04	0,02	0,02	0,02	0,07	0,05	0,02	0,05

In figuur 3 zijn de landenverschillen in afstand tussen ouders en kinderen te zien. In Italië, Spanje en Griekenland woont ongeveer 20 procent van alle volwassen kinderen binnen één kilometer van de ouders, terwijl dit 8 procent is in Zweden en Denemarken en tussen de 10 procent en 15 procent in België, Nederland, Oostenrijk en Duitsland. In Zweden en Denemarken woont veruit het grootste deel op grote afstand van de ouders: bijna 50 procent woont meer dan 50 kilometer ver van de ouders. In tabel 2 is te zien dat het percentage ouders met kleinkinderen varieert van 36 procent en 37 procent in Griekenland en Italië tot 51 procent in Denemarken. Het aandeel ouders met zowel kleinkinderen als eigen levende ouders is klein. Dit varieert van 2 procent in Griekenland,

Tabel 3 Resultaten (odds ratio's) van multiniveau logistische regressie die het ontvangen van een financiële gift door het kind voorspelt

Eigenschappen van het kind			Eigenschappen van de ouders		
Behoeften en hulpbronnen					
Arbeids-positie:	Werkend	Ref.	Rondkomen:	Moeilijk	0,341**
	Werkloos	3,742**		Redelijk eenvoudig	Ref.
	Student	5,234**		Eenvoudig	2,575**
	Zorg dragend voor huis of gezin	1,005			
Ouderlijk huis verlaten < 3 jaar		1,671**	Gepensioneerde ouder(s)		1,592**
Heeft kind		1,281**	Werkende ouder(s)		2,172**
Woont bij ouders ^a		0,216**			
Verwachte reciprociteit			Alternatieve bestedingen		
Afstand:	<1 kilometer	Ref.	Ouder(s) in slechte gezondheid		0,576**
	<25 kilometer	0,816			
	>25 kilometer	0,825	Ouder heeft kleinkinderen		0,440**
			Minstens één levende ouder		1,316
Heeft alleen biologische ouder(s)		Ref.	Heeft kleinkind en levende ouder		0,927
Heeft stiefouder		0,355**			
Geslacht (vrouwelijk=1)		1,239**			
Controle variabelen					
Leeftijd		0,930**	Opleiding:	Laag	0,402**
				Middel	Ref.
				Hoog	2,111**
			Ouders zijn samen		1,718**

** = $p < 0,01$; intraclass correlatie: 0,83

^a De referentiecategorie is hier <1 kilometer afstand van het ouderlijk huis. De verschillen met de andere afstandscategorieën zijn ook significant en van vergelijkbare grootte.

Duitsland, Spanje en Italië tot 7 procent in Frankrijk. Het percentage huishoudens met één of twee ouders met een slechte gezondheid varieert van 6 procent in Nederland tot 17 procent en 19 procent in respectievelijk Italië en Spanje.

4.2 Verklarende analyses

We gaan eerst na in hoeverre de hiervoor beschreven landenverschillen in financiële overdrachten zijn toe te schrijven aan verschillen in bevolkingskenmerken. We presenteren eerst een basismodel waarin uitsluitend landendummies zijn opgenomen. Vervolgens introduceren we kenmerken van ouders en kind in het model. Tot slot toetsen we of resterende verschillen in de kans op overdrachten tussen landen verklaard kunnen worden door verschillen in generositeit van verzorgingsarrangementen.

Bij multiniveaumodellen ontbreekt een duidelijke maat waarmee kan worden geëvalueerd hoe goed een model past bij de data. Wel is het mogelijk om aan te tonen dat het toevoegen van onafhankelijke variabelen een beter passend model oplevert. In onze analyses bleek het uiteindelijke model significant beter bij de data te passen dan het basismodel (*Likelihood Ratio* $X^2(22) = 1694$; $p < 0,001$).

Behoeften

Financiële overdrachten worden sterk bepaald door behoeften van volwassen kinderen. Vergeleken met degenen die werk hebben, is de kansverhouding voor het ontvangen van een gift bijna 4[GG: cijfers omdat de rest ook in cijfers is weergegeven] keer zo groot onder werklozen en ruim 5 keer zo groot onder studenten. Een kind dat nog bij de ouders woont, heeft een kansverhouding die ongeveer 4,5 keer kleiner is vergeleken met kinderen die het ouderlijk huis hebben verlaten. Daarnaast blijkt dat de kansverhouding voor een overdracht ongeveer 1,7 keer zo groot is wanneer volwassen kinderen recent het ouderlijk huis hebben verlaten, vergeleken met wanneer zij al langer zelfstandig wonen. Wanneer volwassen kinderen ten minste één kind hebben, is de kansverhouding 1,3 keer zo groot.

Hulpbronnen

Ook ouderlijke hulpbronnen blijken een belangrijke verklaring te zijn voor financiële overdrachten. De kansverhouding van een overdracht is 2,5 keer zo groot wanneer ouders gemakkelijk rond kunnen komen vergeleken met wanneer zij redelijk gemakkelijk rond kunnen komen. De kansverhouding is 2,9 keer zo klein wanneer ouders moeite hebben met rondkomen. De arbeidsstatus van ouders heeft een significante invloed op de kans op een financiële overdracht onafhankelijk van de moeite

die ouders hebben om rond te komen. Vergelijken met wanneer ouders werkloos zijn, is de kansverhouding 2,2 keer zo groot wanneer een of beide ouders een baan heeft. De kansverhouding is ook 1,6 keer zo groot wanneer één of beide ouders gepensioneerd zijn. Hoewel de arbeidspositie van ouders niet direct iets zegt over de middelen die zij tot hun beschikking hebben, lijken de resultaten te suggereren dat financiële overdrachten vaker voorkomen wanneer ouders in een economisch stabiele situatie verkeren.

Verwachte reciprociteit

Opvallend is dat onder degenen die niet thuis wonen, de geografische afstand geen samenhang vertoont met de kans op een financiële overdracht. De kans op het ontvangen van een overdracht verschilt alleen tussen degenen die wel en degenen die niet bij de ouders wonen. De kans op een overdracht van een stiefouder is aanzienlijk kleiner dan die van biologische ouders. De kansverhouding is 2,8 keer zo klein wanneer een kind een stiefouder heeft. Dochters hebben een iets grotere kans op het ontvangen van een overdracht: de kansverhouding is 1,2 keer zo groot als voor zonen.

Alternatieve uitgaven

Ook wanneer een ouder in slechte gezondheid verkeert, is de kansverhouding kleiner en wel ongeveer 2 keer zo klein. Kinderen met ouders die overige kleinkinderen hebben, hebben ook een kleinere kans op het ontvangen van giften. De kansverhouding is voor deze kinderen 2,3 keer zo klein als wanneer de ouder geen overige kleinkinderen heeft. Voor de kans op een overdracht is het niet van belang of de ouders zelf nog levende ouders hebben.

Controlevariabelen

Leeftijd is van invloed op de kans op een financiële overdracht. Elk jaar dat kinderen ouder zijn dan de gemiddelde leeftijd in de dataset verkleint de kansverhouding 1,1 keer; elk jaar jonger dan de gemiddelde leeftijd vergroot de kansverhouding 1,1 keer. Kinderen met hoogopgeleide ouders hebben een 2,1 keer grotere kansverhouding vergeleken met ouders met een gemiddeld opleidingsniveau. Wanneer kinderen ouders met een laag opleidingsniveau hebben, is de kansverhouding juist 2,5 keer zo klein. Als kinderen nog twee – stief- of biologische – ouders hebben, is de kansverhouding van een overdracht 1,7 keer zo groot vergeleken met wanneer nog maar één ouder aanwezig is.

Verschillen tussen landen

In het basismodel zijn vooral de verschillen tussen de Zuid-Europese landen en Nederland groter dan in het model waarin alle kenmerken van

ouders en kinderen zijn opgenomen (zie tabel 4). De verschillen tussen de overige landen en Nederland blijven redelijk gelijk. Verschillen in het aandeel thuiswonende kinderen en in de moeite die ouders hebben om rond te komen blijken vooral verantwoordelijk te zijn voor de landenverschillen. Toch blijven landenverschillen bestaan. Verschillen in de kans op financiële overdrachten zijn niet volledig toe te schrijven aan de in ons model opgenomen bevolkingskenmerken.

Het verschil tussen Nederland en Spanje, het land waar financiële overdrachten het minst frequent zijn, is in het volledige model aanzienlijk afgenomen, van een 10 keer zo kleine kansverhouding naar een 4 keer zo kleine kansverhouding. Zelfs nadat rekening is gehouden met bevolkingskenmerken, blijft de kans op financiële overdrachten in Spanje aanzienlijk kleiner dan in Nederland. Het beeld voor kinderen in Italië verandert ook sterk. Zij gaan van een situatie waarin zij minder kans hebben op een overdracht (een 2 keer zo kleine kansverhouding) naar het hebben van een grotere kans (2 keer zo grote kansverhouding). In Griekenland is de kansverhouding 4,5 keer zo groot als in Nederland in het volledige model. De kansen op een overdracht voor kinderen uit België en Frankrijk verschillen niet van die in Nederland in zowel het basis- als het volledige model. In het volledige model is de kansverhouding enigszins kleiner in Denemarken en Duitsland, de kansverhouding gaat van respectievelijk 2,2 en 2,4 keer zo groot naar respectievelijk 1,6 en 1,8 keer. De kansverhouding voor kinderen in Zweden verandert niet en blijft onverminderd hoog, namelijk 4 keer zo groot als voor kinderen in Nederland. In Oostenrijk neemt de kansverhouding in het volledige model toe van 1,6 naar 2,1.

Tabel 4 Effecten van de landendummies in zowel het basismodel als het volledige model zoals getoond in tabel 3

	Landendummies	
	Basismodel	Volledige model
Zweden	4,336**	4,116**
Denemarken	2,222**	1,644*
België	0,902	1,127
Frankrijk	0,850	1,177
Nederland	Ref.	Ref.
Duitsland	2,391**	1,849**
Oostenrijk	1,599**	2,077**
Griekenland	1,478*	4,516**
Italië	0,471**	1,969**
Spanje	0,071**	0,237**

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$

De hiervoor beschreven resultaten hebben betrekking op de relatieve kans op een financiële overdracht bij kinderen met een bepaald kenmerk in vergelijking met degenen die dat kenmerk niet hebben. Uit de resultaten kunnen we bijvoorbeeld opmaken dat werkloze volwassen kinderen een grotere kans hebben op een overdracht vergeleken met degenen die wel een baan hebben, *wanneer alle andere factoren constant gehouden worden*. Dit gegeven zegt echter niets over de absolute kans dat een kind een financiële gift ontvangt. Die kans wordt immers mede bepaald door andere kenmerken uit het model. Een werkend kind dat thuis woont kan een grotere absolute kans hebben op een overdracht dan een werkloos kind dat zelfstandig woont. Om een beeld te geven van de geschatte absolute kansen gaven wij deze voor een fictief kind dat werkloos is, zelf kinderen heeft, zelfstandig woont en ouders heeft die gemakkelijk rond kunnen komen. Dit kind heeft een geschatte kans van 0,11 om een financiële gift van zijn of haar ouders te ontvangen. Een kind met precies de tegenovergestelde eigenschappen – met werk, zonder kinderen, inwonend bij ouders die moeite hebben om rond te komen – heeft een geschatte kans van 0. Om de verschillen in absolute kansen op giften ook tussen landen inzichtelijk te maken, berekenden wij de kansen voor het eerstgenoemde fictieve kind voor de landen apart. In Spanje heeft dit kind een geschatte kans van 0,01, terwijl dit in Zweden 0,26 is. De kansen van kinderen met deze kenmerken in Nederland (0,08), België (0,09), Frankrijk (0,09), Italië (0,11), Denemarken (0,14), Oostenrijk (0,16), Duitsland (0,18) en Griekenland (0,25) zitten hiertussenin.

Verzorgingsstaatregime

De vraag blijft in hoeverre landenverschillen die niet kunnen worden toegeschreven aan verschillen in bevolkingskenmerken, zijn terug te voeren op verschillen in verzorgingsstaatregimes. Een model waarin interacties tussen de landen en veronderstelde ontvangers van verzorgingsstaatsteun zijn opgenomen, toont geen enkel significant effect (resultaten niet gepresenteerd in een tabel of figuur). Met andere woorden, de kans dat (a) volwassen kinderen met eigen kinderen en (b) volwassen kinderen met gepensioneerde ouders een financiële gift ontvangen, verschilt in onze analyses niet tussen landen. Helaas was het niet mogelijk om te testen in hoeverre de kans op een financiële overdracht voor werkloze kinderen tussen landen verschilt omdat de aantallen per land te klein waren om hierover betrouwbare uitspraken te doen.

Wij hebben aanvullende analyses uitgevoerd om te achterhalen of het uitblijven van significante interacties veroorzaakt werd door mogelijke methodenartefacten. Ten eerste zijn we nagegaan of het hanteren van Nederland als referentiecategorie, een land met een 'gemiddeld'

generous verzorgingsstaatregime, verantwoordelijk was voor het uitblijven van verschillen. Analyses met Denemarken (een van de meest genereuze landen) of met Griekenland (een van de minst genereuze landen) als referentiecategorie toonden evenmin significante interacties. Ten tweede zijn we nagegaan of het uitblijven van significante verschillen samenhangend met pensioenvoorzieningen zou kunnen worden toegeschreven aan de gehanteerde inkomensmeting onder ouders. Het is mogelijk dat verschillen in generositeit van de pensioenvoorzieningen worden verdisconteerd in het kunnen rondkomen. Analyses waarin deze meting is weggelaten, leverden geen significante interacties op. Wel werden de effecten van de arbeidspositie van de ouders groter, hetgeen niet verrassend is omdat overige indicatoren voor de inkomenspositie van de ouders ontbraken.

5. Conclusie

In dit artikel zijn financiële overdrachten van ouders naar hun volwassen kinderen in tien Europese landen onderzocht. We hebben een tweeledige benadering gevolgd. Ten eerste is een theoretisch model getoetst waarin determinanten op microniveau zijn opgenomen voor steun geven door ouders en steun ontvangen door kinderen. In dit model formuleerden we expliciete verwachtingen over de rol van behoeften van kinderen, en van de hulpbronnen, reciprociteitverwachtingen en alternatieve bestedingen van ouders. Vervolgens hebben we dit model gebruikt om te onderzoeken of verschillen in verzorgingsstaatvoorzieningen hun weerslag vinden in landenpatronen in de overdrachten van ouders naar kinderen. We hebben gebruikgemaakt van multiniveaumodellen om onze hypothesen op het microniveau te onderzoeken, ermee rekening houdend dat ouders meerdere kinderen kunnen hebben. Landendummies zijn gehanteerd om cross-nationale verschillen af te beelden. Om uit te vinden of verzorgingsstaatvoorzieningen invloed hebben op overdrachten, hebben we ons gericht op ouders en kinderen in omstandigheden waarin op theoretische gronden een grotere kans op overheidssteun kon worden verwacht.

Op het individuele niveau laten de resultaten het belang zien van het simultaan bestuderen van kenmerken van het kind en de context waarin ouders steun geven. De behoeften van het kind zijn een belangrijke voorspeller van het ontvangen van steun. Kinderen die gegeven hun werkstatus meer financiële steun nodig hebben, hebben een aanzienlijk grotere kans om giften te ontvangen van hun ouders. Zelfstandig wonende kinderen hebben een grotere kans op financiële steun dan thuiswonende kinderen. Kinderen die zelf ouder zijn hebben eveneens een grotere kans op overdrachten, hoewel dit effect grotendeels teniet wordt

gedaan wanneer broers en zussen van het kind zelf ook ouders zijn. Verder bevestigen de resultaten de verwachting dat ouderlijke hulpbronnen in grote mate bepalen of financiële steun wordt gegeven. Ouders die gemakkelijk kunnen rondkomen, geven vaker giften aan hun kinderen dan ouders die minder financiële ruimte hebben. Dochters hebben een grotere kans financiële giften te ontvangen dan zoons, en aan stiefkinderen wordt minder vaak geld gegeven dan aan eigen kinderen. Beide laatstgenoemde resultaten zijn in overeenstemming met de gedachte dat verwachtingen rond toekomstige reciprociteit mede bepalend zijn voor investeringen in kinderen. Als ouders alternatieve bestedingen hebben zoals ziektekosten of overige kleinkinderen, dan is de kans kleiner dat een kind financiële steun ontvangt.

In tegenstelling tot eerder vergelijkend empirisch onderzoek naar de overdracht van steun tussen ouders en kinderen in Europa (Albertini e.a., 2007; Esping-Andersen, 1999) zijn landen in de onderhavige studie niet gegroepeerd naar type verzorgingsstaatregime. Hiermee beperken we weliswaar de mogelijkheden om vergelijkingen te maken met eerdere studies, maar het onderscheiden van afzonderlijke landen stelt ons wel in staat om meer genuanceerde inzichten te verkrijgen in cross-nationale verschillen. Bovendien verschaft deze aanpak inzicht in de wijze waarop macroverschillen zich vertalen in verschillen op het microniveau. Verschillen in de frequentie van financiële overdrachten van ouders naar hun kinderen binnen de drie landengroepen die traditioneel in onderzoek naar verzorgingsstaatregimes worden onderscheiden, blijken ongeveer even groot te zijn als verschillen tussen landengroepen. De cross-nationale verschillen blijken voor een deel voort te komen uit verschillen in kenmerken van de bevolking. In landen met een groot aandeel thuiswonende kinderen of waar ouderen moeilijk kunnen rondkomen, is de frequentie van overdrachten het laagst. De landenverschillen die na controle voor bevolkingskenmerken overeind blijven, vormen geen afspiegeling van de drie veel gebruikte verzorgingsstaatregimes. Ook vinden we geen consistente ondersteuning voor een invloed van de verzorgingsstaat op de kans op overdrachten. Anders dan verwacht vinden we geen landenverschillen in de kans dat kinderen van gepensioneerden financiële steun ontvangen, of in de kans dat kinderen die zelf kinderen hebben financiële steun ontvangen.

Uitspraken omtrent verdringingseffecten zijn voorbarig, gegeven dat in onze studie aanwijzingen ontbreken voor een invloed van verzorgingsstaatregimes op financiële overdrachten binnen families. Overheidssteun blijkt geen vervanging te zijn voor familiesteun, aangezien we geen ondersteuning hebben gevonden voor de veronderstelde negatieve samenhang tussen beide. Dit resultaat is verrassend, gegeven dat eerder onderzoek heeft aangetoond dat intergenerationele steun binnen

families het patroon volgt van regimetypologieën (Albertini e.a., 2007). Een expliciete test ontbrak echter in eerder onderzoek, omdat uitsluitend is gekeken naar landengroeperingen. Wij hebben de veronderstelde overheidsinvloed op een directere wijze onderzocht, maar vonden geen empirische ondersteuning voor enige invloed.

Onze resultaten tonen aan dat overeenkomsten tussen landen in de frequentie van overdrachten aan volwassen kinderen niet gebonden zijn aan geografische locatie. In Zweden en Griekenland, landen die geografisch ver van elkaar verwijderd zijn, is de kans op overdrachten ongeveer even groot wanneer rekening wordt gehouden met verschillen in bevolkingskenmerken. Datzelfde geldt voor Italië, Duitsland en Denemarken. De door ons gevonden geografische patronen lijken een culturele verklaring zoals gesteld door Reher (1998) uit te sluiten. Zijn concept van sterke familiebanden in Zuid-Europa en zwakke familiebanden in Noord-Europa wordt niet weerspiegeld in onze patronen van financiële steun. Na controle voor verschillen in bevolkingssamenstelling is de kans op financiële overdrachten het hoogste in Zweden en Griekenland, landen met respectievelijk zwakke en sterke familiebanden in de visie van Reher.

Het gebrek aan variatie tussen landen komt wellicht voor een deel door het gebruik van landendummies. We hadden liever analyses met specifieke metingen van verzorgingsstaatvoorzieningen uitgevoerd. Dergelijke analyses vereisen echter een groter aantal landen. Helaas was het opnemen van landen als derde niveau in onze multiniveaumodellen nu geen optie. Metingen van ontvangen overheidssteun op het individuele niveau vormen een alternatief, maar geschikte databronnen ontbreken helaas.

De beschrijvingen van landenverschillen laten sterke cross-nationale verschillen in de financiële situatie van huishoudens zien. Uit de analyses op individueel niveau blijkt dat ouders zelden geld geven aan hun kinderen wanneer zij moeilijk rond kunnen komen. Ouders ondersteunen hun kinderen financieel alleen wanneer geld geen rol lijkt te spelen. Uit de multiniveau-analyses komt naar voren dat landenverschillen tot op zekere hoogte met relatieve rijkdom samenhangen. Onder mensen met een laag inkomen is te verwachten dat gevoelens van ouderlijke verantwoordelijkheid tot uitdrukking komen in tijdsinvesteringen in kinderen. Overdrachten in termen van tijd zijn wellicht niet onafhankelijk van financiële overdrachten, maar eerder een vervanging hiervoor wanneer financiële middelen ontbreken. Verschillen tussen landen met betrekking tot financiële en tijdsoverdrachten zijn eerder beschreven (Albertini e.a., 2007). Overdrachten in de vorm van tijd zijn gebruikelijker in Zuid-Europese landen dan elders. Gezien de lage frequentie van financiële overdrachten in die landen, is het aannemelijk dat tijdsinvesteringen hiervoor in de plaats treden. We hebben getracht om, ten-

minste gedeeltelijk, niet-financiële overdrachten mee te nemen in onze analyses door aan ons model toe te voegen dat in Europese landen volwassen kinderen nog bij de ouders thuis kunnen wonen (Tomassini e.a., 2004). Toekomstig onderzoek zou de kennis kunnen vergroten inzake de dynamiek tussen diverse vormen van overdrachten door ook andere niet-financiële vormen van steun mee te nemen.

Landen die niet vertegenwoordigd zijn in SHARE, hebben we buiten beschouwing moeten laten. Dit is geen probleem voor zover de landen die we wel hebben meegenomen representatief zijn voor de niet-vertegenwoordigde landen. Geen van de landen in het 'Nieuwe Europa' is echter bestudeerd. Oost-Europese landen vormen geen homogeen geheel en hebben de afgelopen decennia grote beleidsveranderingen meegemaakt (Adukaite, 2009), wat onderzoek naar deze landen tot een interessante toevoeging aan de literatuur maakt. Toekomstig onderzoek dat Oost-Europese landen meeneemt, zou meer inzicht kunnen verschaffen in de mate waarin verschillende processen op micro- en macroniveau een rol spelen, hoe dit verschilt met andere Europese landen, en hoe dit verschilt binnen het stelsel van Oost-Europese landen.

Noot

1. Niels Schenk is als promovendus verbonden aan het NIDI. Pearl Dykstra is onderzoekster bij het NIDI en bijzonder hoogleraar aan de Universiteit Utrecht. Ineke Maas is universitair hoofddocent aan de afdeling Sociologie/ICS van de Universiteit Utrecht. Adres voor correspondentie: Niels Schenk, NIDI, Lange Houtstraat 19, 2511CV Den Haag. E-mail: schenk@nidi.nl.

De bijdrage van de tweede auteur aan dit artikel, Pearl Dykstra, is mede mogelijk gemaakt dankzij een fellowship van het Netherlands Institute for Advanced Studies in the Humanities and Social Sciences (NIAS) te Wassenaar.

Wij willen graag alle deelnemers – en in het bijzonder Harald Künemund – aan de 'Ageing Societies and the Welfare State'-workshop, georganiseerd door de Vrije Universiteit Amsterdam in 2008, bedanken voor hun nuttige commentaar op een eerdere versie van dit artikel. De beschreven studie is uitgevoerd als onderdeel van het project 'How demographic changes shape intergenerational solidarity, well-being, and social integration: A multilinks framework', waarvoor financiering is gekregen via het zevende kaderprogramma van de Europese Commissie (projectnummer SSH7-CT-2008-217523).

Dit artikel is gebaseerd op gegevens van de eerste ronde van het Survey of Health and Retirement in Europe (SHARE). De SHARE-dataverzameling in 2004-2007 is grotendeels gefinancierd door de Europese Commissie via de vijfde en zesde kaderprogramma's (projectnummers QLK6-CT-2001-00360; RII-CT-2006-062193; CIT5-CT-2005-028857). Aanvullende financiering is verkregen van de National Institute on Aging in de Verenigde Staten (projectnummers U01 AG09740-13S2; P01 AG005842; P01 AG08291; P30 AG12815; Y1-AG-4553-01; OGHA 04-064; R21 AG025169) en van verschillende nationale organisaties (zie <http://www.share-project.org> voor de volledige lijst van financiers).

Literatuur

276

- Adukaite, J. (2009). Old welfare state theories and new welfare regimes in Eastern Europe: Challenges and implications. *Communist and Post-Communist Studies*, 42, 23-39.
- Albertini, M., Kohli, M. & Vogel, C. (2007). Intergenerational transfers of time and money in European families: common patterns different regimes? *Journal of European Social Policy*, 17(4), 319-334.
- Altonji, J.G., Hayashi, F. & Kotlikoff, L.J. (1997). Parental Altruism and Inter Vivos Transfers: Theory and Evidence. *Journal of Political Economy*, 105(6), 1121-1166.
- Attias-Donfut, C., Ogg, J. & Wolff, F.-C. (2005). European patterns of intergenerational financial and time transfers. *European Journal of Ageing*, 2(3), 161-173.
- Becker, G.S. (1974). A Theory of Social Interactions. *Journal of Political Economy*, 82(6), 1063.
- Berry, B. (2008). Financial Transfers from Living Parents to Adult Children: Who Is Helped and Why? *American Journal of Economics and Sociology*, 67(2), 207-239.
- Börsch-Supan, A. & Jürges, H. (2005). *The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe – Methodology*. Mannheim: MEA.
- Bradshaw, J. & Finch, N. (2002). *A Comparison of Child Benefit Packages in 22 Countries*. Leeds: Corporate Document Services.
- Cloïn, M., & Hermans, B. (2006). Onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg. In W. Portegijs, B. Hermans & V. Lalta (Eds.), *Emancipatiemonitor 2006*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Cooney, T.M. & Uhlenberg, P. (1992). Support from Parents over the Life Course: The Adult Child's Perspective. *Social Forces*, 71(1), 63-84.
- Cox, D. (1987). Motives for Private Income Transfers. *Journal of Political Economy*, 95(3), 508.
- Cox, D. (2003). Private Transfers within the Family: Mothers, Fathers, Sons and Daughters. In A.H. Munnell & A. Sundén (Eds.), *Death and Dollars: The Role of Gifts and Bequests in America* (pp. 168-210). Washington DC: Brookings Institute Press.
- De Jong Gierveld, J. & Fokkema, T. (1998). Geographical differences in support networks of older adults. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 89(3), 328-336.
- Dwyer, J. & Coward, R.T. (1991). A multivariate comparison of the involvement of adult sons versus daughters in the care of impaired parents. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 46(5), S259-S269.
- Engelbein, D. & Hogan, D. (1990). Giving between generations in American families. *Human Nature*, 1(3), 211-232.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*: Oxford University Press New York.

- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity.
- Etzioni, A. (1993). *The spirit of community: Rights, responsibilities, and the communitarian agenda*. New York: Crown.
- Eurostat (2008). Social benefits per head of population by function. from Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&in it=1&plugin=1&language=en&pcode=tps00107>
- Grundy, E. & Henretta, J.C. (2006). Between elderly parents and adult children: a new look at the intergenerational care provided by the 'sandwich generation'. *Ageing & Society*, 26(05), 707-722.
- Hamilton, W.D. (1964). The genetical evolution of social behaviour I. *Journal of Theoretical Biology*, 7(1), 1-16.
- Harper, S. (2006). Mature societies: planning for our future selves. *Daedalus*, 135(1), 20-31.
- Haskey, J. (1996). The proportion of married couples who divorce: Past patterns and current prospects. *Population Trends*, 83, 25-36.
- Janssen, J.P.G., De Graaf, P.M. & Kalmijn, M. (1999). Heterogamie en echtscheiding: Een analyse van Nederlandse registergegevens 1974-1994. *Bevolking en Gezin*, 28, 35-57.
- Kalmijn, M. & Saraceno, C. (2008). A Comparative Perspective on Intergenerational Support. *European Societies*, 10(3), 479-508.
- Kasza, G.J. (2002). The Illusion of Welfare 'Regimes'. *Journal of Social Policy*, 31(02), 271-287.
- Kohli, M. (1999). Private and public transfers between generations: Linking the family and the state. *European Societies*, 1(1), 81-104.
- Künemund, H. (2008). Intergenerational relations within the family and the state. In C. Saraceno (Ed.), *Families, Ageing and Social Policy*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Künemund, H. & Rein, M. (1999). There is more to receiving than needing: Theoretical arguments and empirical explorations of crowding in and crowding out. *Ageing and society*, 19(1), 93-119.
- Litwak, E. & Kulis, S. (1987). Technology, proximity, and measures of kin support. *Journal of Marriage and the Family*, 49(3), 649-661.
- McGarry, K. (1999). Inter vivos transfers and intended bequests. *Journal of Public Economics*, 73(3), 321-351.
- Motel-Klingebiel, A., Tesch-Römer, C. & Von Kondratowitz, H.-J. (2005). Welfare states do not crowd out the family: evidence for mixed responsibility from comparative analyses. *Ageing & Society*, 25(06), 863-882.
- Reher, D.S. (1998). Family Ties in Western Europe: Persistent Contrasts. *Population and Development Review*, 24(2), 203-234.
- Reil-Held, A. (2006). Crowding out or crowding in? Public and private transfers in Germany. *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, 22(3), 263-280.

- Rosenthal, C.J. (1985). Kinkeeping in the familial division of labor. *Journal of Marriage and the Family* 47(4), 965-974.
- Rosenzweig, M.R. & Wolpin, K.I. (1993). Intergenerational Support and the Life-Cycle Incomes of Young Men and Their Parents: Human Capital Investments, Coresidence, and Intergenerational Financial Transfers. *Journal of Labor Economics*, 11(1), 84-112.
- Rosenzweig, M.R. & Wolpin, K.I. (1994). Parental and Public Transfers to Young Women and Their Children. *The American Economic Review*, 84(5), 1195-1212.
- Saraceno, C. (2008). *Families, Ageing and Social Policy: Intergenerational Solidarity in European Welfare States*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Saraceno, C. & Keck, W. (2008). *The institutional framework of intergenerational family obligations in Europe: A conceptual and methodological overview*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung.
- Schoeni, R.F. (1997). Private Interhousehold Transfers of Money and Time: New Empirical Evidence. *Review of Income and Wealth*, 43(4), 423-448.
- Tesch-Römer, C. & Von Kondratowitz, H.-J. (2006). Comparative ageing research: a flourishing field in need of theoretical cultivation. *European Journal of Ageing*, 3(3), 155-167.
- Tomassini, C., Kalogirou, S., Grundy, E., Fokkema, T., Martikainen, P., Broese van Groenou, M. & Karisto, A. (2004). Contacts between elderly parents and their children in four European countries: current patterns and future prospects. *European Journal of Ageing*, 1(1), 54-63.
- Uhlenberg, P. (1993). Demographic change and kin relationships in later life. In M. Powell Lawton (Ed.), *Annual review of Gerontology and Geriatrics* (Vol. 13). New York: Springer.
- Van Gaalen, R., Dykstra, P. & Flap, H. (2008). Intergenerational contact beyond the dyad: the role of the sibling network. *European Journal of Ageing*, 5(1), 19-29.
- Walker, A. (1996). *The New Generational Contract: Intergenerational Relations, Old Age, and Welfare*. London: University College London Press.
- Whyte, L. (1994). Growing Up with Single Parents and Stepparents: Long-Term Effects on Family Solidarity. *Journal of marriage and the family*, 56(4), 935-948.
- Wolfe, A. (1989). *Whose keeper? Social science and moral obligations*. Berkely: University of California Press.